

Л.: Вища школа, 1975.– 280 с. 11. РАЕС – 25 років. – Рівне: Азалія, 1998. – 96 с. 12. Сеньків М. В. Деякі аспекти повсякденного життя західноукраїнського селянства (1944–1952 рр.) / М. В. Сеньків // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 4. – С. 99–104. 13. Храми Волині. Фотозбірник.– Луцьк: Вісник і К°, 2002.– 182 с. 14. Червоний прапор.– 30 червня 1946. 15. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки XX століття (історико-політологічний аспект) / Богдан Олексійович Ярош. – Луцьк: Надтир'я, 2000.– 202 с.

Александр Гаврилюк

НАСЕЛЕНИЕ ЗАПАДНОГО ПОЛЕСЬЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ 1940-Х – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ 1980-Х ГОДОВ: ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ, КУЛЬТУРА И ДУХОВНОСТЬ

Статья освещает изменения, произошедшие в социальной и культурно-духовной сферах населения Западного Полесья на протяжении четырех послевоенных десятилетий. Обращено внимание на противоречивый характер процессов, имевших здесь место. Сделан вывод о наличии определенных достижений и системных упущений в социальной жизни. Подчеркнуто, что для воспитания населения в коммунистическом духе власть широко использовала общеобразовательную школу, на деятельности которой отражались отрицательные черты тоталитарной системы. Показано пагубное влияние на психологию населения борьбы советского государства с религией и церковью.

Ключевые слова: Западное Полесье, жизненный уровень, культура, духовность, тоталитарная система.

Oleksandr Gavryliuk

THE POPULATION OF WESTERN POLISSYA AT THE SECOND PART OF 1940-S – THE FIRST PART OF 1980-S: STANDARD OF LIFE, CULTURE AND SPIRITUALITY.

The article views changes, occurred at social, cultural and mental domains of the population of Western Polissya during four postwar decades. Attention is paid to the contradictory way of processes, which took place in this field. The conclusion about certain achievement's presence and systematic dereliction was drawn. The article emphasizes that the authority was widely using elementary schools for the population's upbringing in a communist way, and their activity reflected the most negative features of totalitarian regime. It is shown the harmful effect of Soviet State's fight against religion and the church directed to the populations' psychology.

Key words: West Polesie, standard of living, culture, spirituality, totalitarian regime.

УДК 94 (477.83)

Ярослав Стоцький

БУЧАЦЬКИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ МОНАСТІР І СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА БУЧАЧЧИНІ У 1945–1989 РР.

У статті досліджено дії партійно-державної влади щодо бучацьких василіан і їхнього монастиря після Львівського собору 8–10 березня 1946 року, проаналізовано діяльність Чину св. Василя Великого і “білого” невоzz’єданого духовенства у “катакомбний” період греко-католицької церкви у Бучачі та Бучацькому районі як одному із найактивніших релігійних осередків церковного підпілля на Тернопільщині.

Ключові слова: Бучач, Бучацький василіанський монастир, греко-католицька церква, “катакомбний період”, радянська влада.

Актуальність теми зумовлена малодослідженістю проблеми діяльності підпілля греко-католицької церкви (ГКЦ) і в тому числі Чину св. Василя Великого (ЧСВВ) у вузькому регіональному контексті-зрізі. Одночасно, наукове дослідження ретроспективної історії отців-василіан зумовлює до певних рефлексійних запитань щодо тих розкольницьких процесів, що відбуваються у чині у наш час і які впливають на динаміку розвитку ЧСВВ, на його авторитет у структурі церкви.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше глибинно і полівекторно проаналізовано підпільну діяльність ченців Бучацького василіанського монастиря, “білого” духовенства, жіночого чернецтва і мирян на Бучаччині та репресивні дії проти них державних

органів й спецслужб. Варто зауважити, що цього вдалося досягнути завдяки тому, що введено в історіографію раніше невідомі дані, які автор крізь призму геуристики використав, спираючись на джерела Державного архіву Тернопільської області та Архіву Інституту історії церкви, що діє при Українському католицькому університеті у Львові.

Стан розробленості теми в науці у загальному контексті щодо підпільної діяльності ЧСВВ висвітлено як в закордонних, так і в українських науковців. Зокрема, тут можна назвати таких дослідників, як: Б. Боцюрків, М. Підлипчак-Маєрович, І. Патрило, П. Підручний, А. Василяускене, М. Гайковський, І. Паславський, А. Колодний, П. Яроцький, В. Гішинський, П. Шкраб'юк та інші, які у своїх працях акцентують увагу й на "катакомбному" служінні отців-василіан у радянський період, аналізуючи внутрішні процеси, що проходили у ЧСВВ у ті роки (структуралізацію, духовне служіння, навчання новиків у підпільних семінаріях, зв'язок отців-василіан із так званими "домашніми церквами" як жіночих чернечих осідків, так і мирян) та розкривають деякі аспекти катакомбної діяльності церкви упродовж 1945–1989 рр.

Об'єктом дослідження є становище ЧСВВ і УГКЦ в підпільний період на Бучаччині.

Предметом дослідження – становище Бучацького василіанського монастиря, служіння його ченців та діяльність ГКЦ на Бучаччині упродовж 1945–1989 рр. й репресивний тиск проти підпілля греко-католиків у цьому районі Тернопільщини державно-партійних органів і спецслужб.

Мета статті – визначити роль василіанського чернецтва, "білого духовенства", жіночих чернечих згромаджень і мирян у діяльності ГКЦ у підпільний період та репресивні дії у відношенні до них радянської влади. Відтак, завдання дослідження полягають у: з'ясуванні становища ченців Бучацького василіанського монастиря у 1945–1946 рр., визначенні позиції чернецтва ГКЦ, монахів ЧСВВ та державних органів влади й безпосередньо уповноваженого Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області, дослідженні використання будівель Бучацького василіанського монастиря в радянський період, а саме – до легалізації церкви, розкритті особливостей підпільного служіння ієромонахів ЧСВВ і світського духовенства у так званих "домінуючих" греко-католицьких населених пунктах Бучацького району, аналізі методики навчання новиків ЧСВВ у підпільних василіанських семінаріях, характеристиці дій відділів КДБ і МВС Бучацького району проти чернецтва, духовенства і мирян "катакомбної" ГКЦ упродовж 1946–1989 рр.

1944 рік характерний для Західної України зміною пануючого режиму: німецько-нацистського окупанта витіснила радянська влада. З приходом Червоної армії йшла заздалегідь сформована місцева влада, у тому числі уповноважений Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області. У останнього 1944–1945 роки пішли в основному на статистично-контролюючу діяльність різних віровизнань області, насамперед – греко-католицького.

Згідно з даними цього уповноваженого, на 1 жовтня 1945 року в Тернопільській області було 12 греко-католицьких монастирів. Із них 8 чоловічих: Зарваниця, ЧСВВ – 6 ченців; Чортків, ЧСВВ – 4; Улашківці, ЧСВВ – 6; Бучач, ЧСВВ – 7; Завалів, ЧСВВ – 3; Михайлівка, ЧСВВ – 3; Бережани, ЧСВВ – 7; Тернопіль, ЧНІ – 6. Разом – 42 ченці [1, арк. 34]. У наведеній статистиці є деякі неточності, наприклад, у Зарваниці мали осідок студити, а не василіани. Але знаходимо тут бучацьких василіан – семи ченців, і це було їхнім останнім тимчасовим осідком перед заборонаю діяльності монастиря у 1946 р.

Наприкінці 1945 року також функціонували чотири жіночі монастирі: с. Кудринець, ЧСВВ – 8–18 монахинь; с. Великі Гаї, згромаджених сестер успіння (далі – ЗСУ) – 5; м. Скалат, ЗСУ – 2; м. Тернопіль, ЧСВВ – 8. Окрім того, ГКЦ мала в області 18 монаших груп [1, арк. 34].

Цього самого періоду в Бучацькому районі діючими були 19 греко-католицьких церков і 4 римо-католицьких костели з дев'яти, а з п'яти не діючих, 3 було занято під господарські приміщення, а 2 не використовували [1, арк. 30]. Характерно, що жодної громади і жодного храму російської православної церкви (далі – РПЦ) в Бучацькому районі на 1 жовтня 1945 року не було.

Арешти єпископату ГКЦ, що розпочалися у квітні 1945 року, свідчили про те, що над церквою нависла смертельна небезпека. Для духовенства настав час важкого і визначального вибору. Так, о. Микола Лиско зумів у 1944 році виїхати на Захід, а згодом у Бразилію. Інший чернець бучацьких василіан о. Мартин Луців, у 1946 році переїхав із Бучача до монастиря в с. Підгірці, де короткий час був ігуменом, а згодом органи НКВС заарештували його за відмову перейти в РПЦ; засуджений на 25 років ув'язнення. У 1956 році о. Луців звільнений із ув'язнення, але, не маючи права мешкати в Західній Україні, поселився у м. Горлівці, де проводив нелегальні відправи, котрі також служив у інших районах Східної України. У 1995 році о. Мартин Луців, як чернець-василіанин, перейшов на помешкання в станицю ЧСВВ у с. Покотилівка Харківської області, де разом із о. Мироном Сеньківим почав відроджувати традиції василіанського чернецтва у Східній Україні.

Ієромонах Мар'ян Шабан, також із бучацьких василіан воєнного періоду, був засуджений на 25 років ув'язнення, котре відбував у таборах Караганди. Після 1956 року звільнений, але залишився в

Караганді, де проводив спочатку підпільне душпастирське служіння, а згодом – майже легальне, серед вірних ГКЦ при парафії римо-католицької церкви (далі – РКЦ). Будучи вже дуже хворим, о. М. Шабан повернувся в своє рідне село Яблунівка, що на Стрийщині, де й помер 6 липня 1988 р.

Інші отці-василіани у 1956 році повертались в Західну Україну, де їм різними способами вдавалося отримати прописку, а згодом якусь роботу, після чого вони в глибокій конспірації відроджували Чин і проводили підпільні богослужіння.

Приклад згаданих бучацьких отців-василіан є дуже характерним, власне, для василіанського чернецтва, котре, як показав тривалий період підпільної УГКЦ, виявилось значно стійкішим щодо суспільно-політичних умов порівняно з "білим" духовенством.

У таємній доповідній записці на ім'я уповноваженого Ради в справах релігійних культів при РНК СРСР в УРСР П. Вільхового уповноважений Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирва давав за станом на 1 грудня 1945 року таку характеристику греко-католицькому духовенству, в тому числі отцям-василіанам: "...В период Отечественной войны священники греко-католической церкви проявляли себя особо враждебно по отношению к Советской власти и РККА, они активно выполняли все указания и распоряжения командования немецко-фашистской Армии. Организовали и возглавляли комиссии по сбору хлеба и других продуктов питания, а также и одежды для немецкой Армии.

Они были организаторами сооружений бендеровских могил, которые крестьянами буквально руками – "Без лопат" насыпаны вблизи центральных дорог, окраины почти каждого села, и их посвящали. Большинство из священников греко-католической церкви являются активными организаторами Украинско-немецких националистических банд, и посвящали их оружие в борьбе с Советской властью. В период Отечественной войны священники греко-католической церкви выступали в церквях с проповедями и проклинали большевиков и т. д. [1, арк. 41].

Греко-католические священники – васеляни в период Отечественной войны являлись агентами гестапо [...] Если на 1-е июля 1945 года священников греко-католической церкви было учтено 315 человек, то на 1/X 1945 года имеется только 270 человек, 75 священников вследствие враждебного отношения к вопросам воссоединения греко-католической церкви с православной, частично уехали в Польшу, часть уехала неизвестно куда, а часть задержано нашими органами за К-р (контрреволюційну, контррозвідувальну – Я. С.) деятельность.

С общего количества 270 человек греко-католических священников состоят членами инициативной группы по воссоединению с православной церковью на 1/XII 1945 года 188 человек, остальные 82 (человека) священника несмотря на то, что с ними проведена достаточно разъяснительная работа, вступить членами инициативной группы отказались, большая часть отказавшихся свой отказ мотивируют боязню банд украинско-немецких националистов, а часть заявляют – "мы дали присягу Папе римскому не изменять веры, и нарушить присяги мы не можем".

Подобные мотивы вполне понятные: лица, которые верно служат Папе римскому являются агентами Запада, а лица, которые боятся Украинско-немецких националистов, являются сами украинско-немецкими националистами, итак же не могут нарушить присягу, дану украинско-немецкими националистами.

С этой краткой социально-политической характеристикой греко-католических священников я прихожу к такому выводу: после собора и воссоединения греко-католической церкви с православной всех священников, которые не примут православия, необходимо с территории области убрать..." [1, арк. 42].

Витяг із цієї записки яскраво характеризує позицію органів радянської влади до греко-католицької церкви, у тому числі до отців-василіан. Тож ще в 1945 році сталінський режим заздалегідь визначив долю ГКЦ. І тому, що ця записка не має супроводжуючих документальних матеріалів до тих ярликів, навішаних на греко-католицьке духовенство разом із василіанським чернецтвом, не варто дивуватися. 1930-і репресивні роки сталінського режиму навчили владу обходитися без фактів із тими, хто їм на перешкоді, хто відмовився їм служити, хто визнавав єдину правду – правду Божого Слова і молився за волю свого народу. Тому український греко-католицизм не вписувався в ідеологію атеїзму-комунізму, відмовився їй служити, бо з часу свого народження служив лише Богові й Україні. І фундаментом твердості та вірності ГКЦ був василіанський чин.

Та водночас уже діяла, так звана "ініціативна група" під орудою колишніх священників ГКЦ Г. Костельника, М. Мельника та А. Пельвецького, яку радянські спецслужби створили для насильницького переведення греко-католицького духовенства до РПЦ.

Після Львівського собору 8–10 березня 1946 року, котрий сталінський режим і російське православ'я означили як ліквідацію ГКЦ, діяльність Бучацького монастиря св. Хреста ЧСВВ більшовицька влада заборонила. Ймовірно, що ченцям дали змогу вільно виїхати з монастиря, бо свідчень про арешти в монастирі у цей час відсутні.

У доповідній записці уповноваженого Ради в справах релігійних культів по Тернопільській області І. Чирви своєму київському начальникові П. Вільховому за III квартал 1946 року в розділі "Про монастирі" йдеться: "Униатских монастырей в области нет по этому никаких сведений не ожидайте" [2, арк. 34]. В аналогічній записці, але вже за IV квартал 1946 року зафіксовано: "Действующих монастырей в области нет, имеются монашеские группы по 3–5 монашек, всего таких групп имеется 26, с общим количеством монашек 117. Большинство монашек работают в разных организациях, главным образом, в лечебных учреждениях..." [2, арк. 44].

Отже, ця записка підтверджує попередню, що діючих монастирів ГКЦ на другу половину 1946 року в області вже не було. З цього випливає, що після Львівського собору греко-католицькі монастирі у Тернопільській області до III кварталу 1946 року припинили своє існування як такі, що не прийняли з'єднання з РПЦ і одночасно були небезпечні для комуністично-атеїстичної ідеології, а тому – заборонені.

Тернопільщину поступово втягували в російське православ'я, бо на 1 липня 1947 року православ'я прийняли 248 [3, арк. 32] колишніх священиків ГКЦ, а з ними поступово перейшли в РПЦ 696 парафій із 764. Решта, 68 релігійних громад, не зареєструвалися в РПЦ за відсутності священиків [3, арк. 32].

Незважаючи на такий кількісно масовий перехід ГКЦ в РПЦ, уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області все ж таки поспішив у своєму інформаційному звіті за 1947 рік констатувати: "...В результате полного перехода греко-католической церкви на православие, в настоящее время в области греко-католической церкви нет" [3, арк. 32].

Офіційно ГКЦ вже не існувала, але це ніяк не означає, що вона в Західній Україні, у тому числі на Тернопільщині, не функціонувала. Ті священики ГКЦ, котрі не перейшли в РПЦ, вибрали для себе шлях підпільного служіння.

Отже, приміщення і майно Бучацького монастиря отців-василіан було конфісковане. І до 1950 року монастирські приміщення використовували як зерносклад, а згодом – як школу механізації сільського господарства, котра з 1950 року набула статусу сільськогосподарського професійно-технічного училища № 26 (СПТУ № 26). Це училище щороку випускало 300 спеціалістів для сільського господарства. У монастирських келіях розмістили гуртожиток, навчальні класи і виробничі майстерні (з металорізальними верстатами та кузнею). У монастирській церкві стояв зернозбиральний комбайн – як наочний навчальний посібник і одночасно, як вершина атеїзації монастиря.

У 1967 році, на честь 50-річчя так званої "Великої Жовтневої соціалістичної революції", у церкві знаходилася скульптура св. Онуфрія, за вказівкою бучацьких партфункціонерів встановлено ювілейний плакат до цієї дати із зображенням В. Леніна. У період розташування в монастирі СПТУ № 26 жодних ремонтних чи реставраційних робіт не проводилось, навпаки, щороку монастир дедалі більше знищували. Про це свідчить "Акт існуючого технічного стану пам'ятника архітектури республіканського значення Василіанської церкви з келіями (1753 р.) в м. Бучачі. Охоронний номер 652 від 24 вересня 1985 року. І коли у 1986 році училище переїхало в новозбудований навчальний корпус, монастир став занедбаною пустою-руїною. І тільки з 1989 року в монастирі, як пам'ятці архітектури (№ 652), розпочато державні реставраційні роботи.

Залишившись без приміщень і майна, опинившись поза законом та в очікуванні арештів, більшість монахів залишила свої осідки і виїхала з Бучача. Буквально через декілька місяців, після насильного приєднання ГКЦ до РПЦ, розпочалося підпільне служіння. І в ньому активну роль відігравали монахині різних згромаджень. Останні з кожним місяцем почали глибше усвідомлювати значення Львівського собору і його справжню суть, бо поступово прояснювалося, що ті греко-католицькі парохі, які залишилися на парафіях після березня 1946 року, формально вже не були греко-католиками, а перейшли у РПЦ. І хоча вони у своїх відправах нічого не змінювали упродовж 3–4, а в деяких випадках і 10 років, то все ж факт їхньої зради ГКЦ відштовхував від них парафіян.

Найактивніше діяли в підпіллі на Бучаччині та в Бучачі так звані "мандруючі монахи" та "біле" духовенство: Величковський, С. Дмитерко, Смаль, Фаль, Ридель, Розумійко, Білан, Грень, Кладочний, Когут, Коцюбинський, Монастирський. Майже усі вони за своє підпільне служіння наприкінці 1940-х – на початку 1950 років були заарештовані й ув'язнені в таборах або вислані на спецпоселення. Ті ж священики, котрі дивом залишилися неув'язненими, продовжували підпільні служіння. Повернувшись у 1956–1960 років із таборів і спецпоселень, згадані священики надали нового імпульсу підпільній ГКЦ на Бучаччині та в Бучачі.

Цього ж періоду дуже активну підпільну діяльність на Бучаччині та в Бучачі проводив о. Павло Василик (підпільне псевдо "Вуйцьо") [4, спр. 362], а також знову повернутий в ГКЦ, колишній її священик, який у 1946 році перейшов у РПЦ і був парохом церкви св. Миколая в Бучачі, о. Ярослав Богатюк [5, спр. 324].

У 1970–1980 роках до них приєдналися висвячені у підпіллі священики: Степан Легкий [6, спр. 361], Петро Прибула [7, спр. 314], Іван і Тарас Сеньків, Микола і Григорій Сімкайли, Ярослав Лесів [8, арк. 66].

Осередком підпільного життя ГКЦ був насамперед Бучач, у якому деякий час мешкали о. Йосип Кладочний, а також оо. Ярослав Богатюк і Степан Легкий, котрі проводили підпільні відправи у домашніх умовах.

Також у Бучачі мешкали монахині Тихона, Ганна, Яроніма, Соломія, Флив'яна і була понад сотня активних вірних ГКЦ, у помешканнях котрих проводили підпільні відправи священики: Білан, Василик, Дмитерко, Грень, Розумійко, Лесів, Сімкайло, Сеньків та ін.

Деякі села Бучацького району теж були осередками, з так званими "домашніми церквами", підпільної ГКЦ. Так, у с. Переволока мешкали монахині згромадження сестер Пресвятої Родина (ЗСПР) сестри: Моніка (Марія Гнишка), Ігнатія та Арсенія Менків. У них постійно проводили відправи оо. Розумійко, Василик, Білан, Грень, Лесів [9, спр. 302].

У с. Жизномир мешкала сестра ЗСПР, в котрій священики проводили не тільки підпільні відправи, а й реколекції для сестер ЗСПР, а монахині цього ж згромадження складали вічні обіти [9, спр. 302].

У с. Дружба підпільно мешкав священик Коцюбинський, котрий удома щоранку служив Службу Божу, на котру завжди приходило кілька десятків вірних ГКЦ [9, спр. 302].

У с. Киданів мешкав о. Михайло-Зіновій Монастирський, який працював у колгоспі на різних роботах (трактористом, водієм, комбайнером тощо), а також у себе вдома проводив підпільні відправи: сповідав, давав причастя, вінчав, хрестив. На ці відправи і таїнства приходили не тільки односельці, а й вірні ГКЦ із сусідніх сіл. Загалом, у підпіллі о. Михайло обслуговував ще й такі села: Осівці, Переволока, Сапова, Зарваниця, Вишнівчик [10, спр. 300].

У с. Заривинці з 1977 року мешкав о. Климентій Тома Когут, ЧСВВ (вихованець Бучацького монастиря св. Хреста), який теж проводив удома підпільні відправи, на котрі одягав василіанський габіт, епітрахиль. Відправи були читані за присутності до десяти вірних [11, спр. 301].

У с. Звенигород мешкав о. Петро Прибула, якого владиці П. Василю рекомендував для навчання в підпільну семінарію о. С. Легкий, котрий, окрім Бучача, а також с. Грушки і смт Отинії Івано-Франківської області, обслуговував деякі села Бучаччини, Звенигород у 1975–1985 роках. Це підпільне навчання о. П. Прибули проводили в неділю і понеділок у Івано-Франківську оо. Климентій Когут, Микола і Григорій Сімкайли, Тарас Сеньків. Отець Петро Прибула, якого хіротонізував у сан священика 31 грудня 1987 року владики Павло Василик, також два роки вносив і свою частку в підпільну ГКЦ. Він служив не лише у визначених йому підпільних парафіях у селах Прибилів і Бортники Тлумацького району Івано-Франківщини, а й у своєму селі [7, спр. 314].

Хоча у селах Новоставці, Нагірянк, Медведівці, Осівці й не мешкали священики та монахині підпільної ГКЦ, тут були міцні осередки вірних ГКЦ, у помешканнях яких відбувалися підпільні відправи. Наприклад, у с. Медведівці вони проходили в помешканнях Василя Ганкевича і Терези Горин [4, спр. 362]. Та й жителі інших сіл району з роками дедалі, активніше прилучалися до мережі підпільної ГКЦ.

Тож можна стверджувати, що підпільна ГКЦ була не тільки в Бучачі, а й чи не в кожному селі району. Підпільні відправи проходили зранку або вночі за зачиненими дверима і заштореними вікнами. Кількість вірних на них була від декількох осіб до декількох десятків. Переважали жінки, значно менше було чоловіків. Служби Божі читали здебільшого старослов'янською мовою. Священик виголошував коротку проповідь про вірність ГКЦ і надію на її визволення з "катакомб", котрі підпільні греко-католики розцінювали, як випробування, що Бог послав для церкви. Також на Службі Божій вірні мали змогу сповідатись і приступати до причастя. Крім того, священики охрещували як новонароджених, так і дорослих. Вони також вінчали молодят, котрі, у переважній більшості, не ризикували одягати для цієї події шлюбний одяг. Священики також проводили похоронну відправу в хаті померлого, але в процесії участі не брали, гріб запечатували вже після похорону і вночі.

На підпільні відправи священики одягали переважно епітрахиль, монахи – ще й габіт. Фелони одягали тільки у неділю і в святкові дні. Це пояснюється тим, що у випадку міліцейської облави епітрахиль можна було зняти і заховати легше та швидше, ніж фелон. Книги священики мали свої, так само, як і посуд. Згодом, з метою конспірації і безпеки перед облавою в дорозі, священики не завжди носили зі собою священичий посуд, а вирішували це так, щоб у кожному селі, у якому були більші осередки підпілля, вірні мали свій священичий посуд. Те саме стосувалося літургійного вина і просфор. Просфори пекли монахині зі Львова, Івано-Франківська, Тернополя й інших жіночих монастирів осередків, але й світські жінки також часто забезпечували священиків просфорами.

Не усі священики з підпілля займалися катехизацію. Цю важливу справу в більшості випадків перебравли монахині, натомість священики давали першу сповідь і причастя. Питання катехизації, починаючи з 1960-х років, стало безперервним, що підтвердилося у 1989–1990 роках.

Характерним у греко-католицькому підпіллі було те, що, не завжди маючи змогу провести підпільну відправу, священики радили вірним у таких випадках відвідувати римо-католицькі костели. У Тернопільській області у 1970–1980-х роках функціонували тільки три зареєстрованих костели: у Борщеві, Кременці й Галушчинцях Підволочиського району. Але й кафедральний костел у Львові також завжди заповнювали вірні ГКЦ. Греко-католики Бучаччини найчастіше відвідували Борщівський костел – як найближчий.

Окрім того, в підпільне життя вірних ГКЦ поступово входила українська католицька літургія, котру передавало радіо "Ватикан". Вона не тільки заповнювала літургійну паузу, котра виникала з різних причин у "катакомбах", а й стала чи не обов'язковою щонедільною і щосвяточною літургією.

Значну увагу священики підпільної ГКЦ приділяли пошуку та підготовці нового покоління священиків. Тому почали утворювати підпільні семінарії як для "білого" духовенства, так і для чернецтва. Наприкінці 1950-х–у середині 1960-х років почали діяти семінарії ЧСВВ у Львові та Стрию, для "білого" духовенства – у Тернополі, Яремчі. Ідея організації підпільної семінарії ЧСВВ із новіціатом та підготовкою майбутніх ієромонахів належала о. Пахомієві Борису. Згаданий священик та ієромонахи Дам'ян Богун й Ієронім Тимчук у 1959 році організували василіанський монастир-семінарію, ректором котрої став о. Ієронім Тимчук [12, с. 329].

Кандидатами для набору в підпільну семінарію та до нелегального василіанського чину були ті юнаки, котрі постійно і ревно відвідували відправи. Найчастіше навчання відбувались у Львові на вулиці Тракт Глинянський, у якому мешкав о. Методій Скрапель. Окрім того, помешкання вірних ГКЦ зі Львова, підпільних семінарств і священиків (наприклад, Антонія Масюка у с. Малехові Жовківського району Львівської області) [13, с. 231] також використовували для навчання. Догматику, моральне богослов'я, історію Церкви, "правила" василіанського чину й інші предмети викладали священики: Ієронім Тимчук, Дам'ян Богун, Макарій Грень, Яків Тимчук, Юрій та Ігнатій Янтухи, а також єпископи Софрон Дмитерко і Йосафат Федорик. Навчання тривало 5–6 років, тому вже наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років підпільні семінарії отців-василіан здійснили перший випуск. Загалом Львівську і Стрийську підпільні василіанські семінарії у 1960–1980 роках закінчили майже сорок ченців, тим самим вагомо поповнивши когорту "катакомбного" духовенства.

Стверджувати, що відділи КДБ чи МВС Бучацького району нічого не знали про діяльність греко-католицького підпілля в Бучачі й районі чи пасивно спостерігали за його діяльністю, – не можна. Спостереження, переслідування, репресивні дії проти духовенства ГКЦ, яке проводило нелегальне служіння в Бучачі й районі та проти активних вірян "катакомбної" церкви ні партійні органи, ні згадані спецслужби не припиняли впродовж усього радянського періоду.

Так, коли наприкінці 1950-х років парох церкви св. Миколая в Бучачі о. Ярослав Богатюк за порадами оо. Розумійка і Монастирського таємно навернувся до ГКЦ і почав проводити підпільні відправи, переважно у себе вдома, то про це дізналися в районному відділі КДБ, у міліції, міськраді, й працівники цих структур систематично впродовж 1960-х років навідувались у помешкання о. Ярослава на так звані "роз'яснюючі розмови" або викликали о. Богатюка у згадані структури [5, спр. 324].

Підпільного ієромонаха о. Климентія Когута, ЧСВВ, який ще з 1946 року проводив підпільні відправи на Львівщині, згодом у помешканні монахині сестри Марії у Хоросткові, а з 1977 року вдома в с. Заривинці також не обминули переслідування з боку співробітників КДБ, які часто проводили у нього обшуки та схиляли його перейти в РПЦ, обіцяючи надати добре помешкання і прибуткову парафію [11, спр. 301]. Переслідування о. Климентія не припинили навіть у день його смерті у травні 1988 року. Похорон о. К. Когута, якого хоронили в чернечому габіті та епітрахилі, провів о. Монастирський, який, до речі, відправив тільки у помешканні, а коли люди розійшлися після похорону – запечатав гріб. І того ж дня на подвір'я померлого приїхали працівники Бучацького райкому, але оскільки похорон відбувся на декілька годин раніше, їхні наміри зробити облаву і затримати підпільного священика о. Монастирського не увінчалися успіхом [11, спр. 301].

Як згадувала Марія Гнитка – сестра Моніка ЗСПР, яка в 1970 році прийняла вічні обіти і мешкала у с. Переволока, – вона також не уникнула переслідувань із боку співробітників районного відділу КДБ та міліції за те, що активно сприяла організації таких відправ у Бучачі та в селах району. Її декілька разів викликали в згадані відділи, намагалися залякати адміністративними покараннями [9, спр. 302].

Священик Петро Прибула, випускник Івано-Франківської підпільної семінарії, що нею керував владика Павло Василик, який і висвятив його на священика 31 грудня 1987 року, – згадував, що у 1988 року районний відділ КДБ вже знав, що він є підпільним священиком, і того ж року П. Прибула

з подачі Бучацького райвідділу КДБ був звільнений з посади методиста Бучацької районної бібліотеки. Цьому передували розмови зі співробітниками КДБ, які приходили в бібліотеку, щоб пересвідчитися безпосередньо від о. Петра, чи є він підпільним священиком. Підтвердив, що є. Після цього його завезли за м. Бучач, під ліс, та хотіли вивідати, де, коли і в кого проводить відправи. Нічого не сказав. І такі "розмови" проводили декілька разів. Радили перейти в РПЦ. Обіцяли дати найкращу в районі парафію. Та о. Петро не погоджувався. Подібні розмови також проводили працівники Бучацького райкому КПУ [7, спр. 314].

Аналогічні поради та обіцянки від Бучацького райвідділу КДБ отримував й о. Михайло-Зіновій Монастирський, який, зрозуміло, ігнорував ці пропозиції. Майже щомісяця співробітники МВС і КДБ проводили у помешканні о. Михайла обшуки. Але безрезультатні, позаяк віруючі про це заздалегідь повідомляли о. Михайла [10, спр. 300].

Зазнавали переслідувань і миряни греко-католицького підпілля Бучаччини. У 1969–1970 роках наступ на ГКЦ активізували Бучацькі районні відділи КДБ і МВС, забезпечуючи "інтенсифікацію боротьби з релігією". Так, після однієї з відправ владики Павла Василика, на якій був присутній п. Петро Прастаєцький – учитель трудового навчання і креслення Пилявської середньої школи Бучацького району, його викликали у райвідділ КДБ на допит, який проводили співробітники КДБ Парфьонов і майор Хоменко. Вони розпитували його про підпільну відправу владики П. Василика, хоча з їхніх запитань було зрозуміло, що про неї вони вже багато знали. Та хотіли підтвердження від Петра Прастаєцького, але він нічого не сказав. Тоді Хоменко так сильно вдарив його, що він аж втратив свідомість. Його відлили водою і знову продовжили допит. Зранку відпустили, але, щоб про допит нікому не розповідав, – змусили дати про це розписку [7, спр. 314].

Тоді ж викликали до завідувача Бучацького райвно Василя Ганкевича, учителя трудового навчання Добропільської середньої школи, а згодом – Жизномирської середньої школи, який також був присутній на згаданій відправі П. Василика. Дорогою в райвно його перестрів співробітник КДБ і завів у райвідділ. Там В. Ганкевича майже шість годин допитував майор Хоменко. Було зрозуміло, що про ту відправу йому добре відомо, але від Василя вимагав розповісти, де вона відбувалася, у якому помешканні, хто її проводив тощо. Не отримавши конкретної відповіді, Хоменко відпустив його. Незабаром його ще раз викликали в райвідділ КДБ. Згодом до школи, у якій працював В. Ганкевич, приїжджав майор Хоменко на так звану "розмову" [7, спр. 314]. Про переслідування Василь Ганкевич розповів Петру Василику, щоб попередити його про можливу небезпеку з боку репресивних органів.

Отже, ні облави, обшуки, арешти, ні атеїстична пропаганда партійних функціонерів не змогли зупинити процес розвитку підпільної ГКЦ та ЧСВВ на Бучаччині у 1945–1989 рр.

Список використаних джерел

1. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 3239. – Оп. 2. – Спр. 1. 2. ДАТО. – Ф. 3239. – Оп. 2. – Спр. 3. 3. ДАТО. – Ф. 3239. – Оп. 2. – Спр. 5. 4. Архів Інституту Історії Церкви (далі – АІЦ). – Ф. 1. – Спр. 362. 5. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 324. 6. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 361. 7. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 314. 8. ДАТО. – Ф. П. 69. – Оп. 20. – Спр. 49. 9. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 302. 10. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 300. 11. АІЦ. – Ф. 1. – Спр. 301. 12. Стоцький Я. Держава і релігії в західних областях України: конфес. трансформації в контексті держ. політики 1944–1964 років. [Монографія] / Я. В. Стоцький. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 510 с. 13. Гіщинський В. Тернистий шлях Василянського чину за роки панування у Західній Україні радянського комуністичного режиму (1939–1989 рр.) / Володимир Гіщинський // Добромильська реформа: відродження Української Церкви: доповіді та матеріали учасників Міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-літній річниці початку Добромильської реформи Василянського Чину Св. Йосафата і 100-літньої річниці переселення василянського новіціату з Добромиля у Крехів. – Л.: Місіонер, 2003. – С. 217–237.

Ярослав Стоцький

БУЧАЦЬКИЙ ВАСИЛІАНСЬКИЙ МОНАСТЫРЬ И ПОЛОЖЕНИЕ ГКЦ НА БУЧАЦКОМ РЕГИОНЕ В 1945–1989 РР.

В статье исследованы действия партийно-государственной власти по бучацких василиан и монастыря после так называемого Львовского собора 8–10 марта 1946 года, проанализирована деятельность Ордена св. Василия Великого и "белого" невоззъяднаного духовенства в "катакомбный" период греко-католической церкви в Бучаче и Бучацком районе как одной из самых активных религиозных организаций греко-католического подполья на Тернопольщине.

Ключевые слова: Бучач, Бучацкий василианский монастырь, греко-католическая церковь, "катакомбный период", советская власть.

Jaroslav Stotsky**BUCHACH MONASTERY AND THE POSITION OF THE GCC IN BUCHACH REGION IN 1945–1989 PP.**

The article deals with the actions of party-and-state authorities in regard to Buchach vasylians and their abbey after so-called Lviv Council of 8-10 March 1946. The author analyzes activities of St. Vasylij the Great's Order and "white" non-reunited clergy during the catacomb period of the Ukrainian Greek-Catholic Church in Buchach and Buchach region, which was considered to be one of the most active religious centers of the Greek-catholic underground movement in the land of Ternopil'ya.

Key words: Buchach, Buchatskiy monastery, the Greek Catholic Church, "catacomb period", the Soviet authorities.

УДК 504:351.777(477.8) "19"**Руслан Чигур****АНАЛІЗ ПРИЧИН НЕГАТИВНОГО АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ У 1990-Х РР.**

У статті, на основі використання архівних джерел Західного регіону України, проаналізовано причини негативного антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища краю, заходи державних органів влади у 1990-х роках, скеровані на покращення природоохорони довкілля.

Ключові слова: негативна антропогенна діяльність, західноукраїнський регіон, забруднення навколишнього природного середовища, охорона атмосферного повітря, водойм, земельних та лісових ресурсів краю.

Невирішеність та накопиченість проблемних питань природоохорони та затягування конкретних заходів, скерованих на зменшення антропогенного впливу на довкілля призвели до того, що парламент України змушений був ще у серпні 1990 року проголосити Україну зоною екологічного лиха.

Актуальність досліджуваної теми полягає у тому, що проблема взаємодії природи і суспільства була актуальною упродовж усієї історії розвитку, оскільки життєдіяльність людини завжди пов'язана з використанням природних ресурсів та її впливом на навколишнє середовище. Існування людства і його прогрес залежить від природних ресурсів з одного боку та нормального функціонування біосфери з другого, оскільки саме непорушена біосфера була в минулому природним середовищем фізичного удосконалення людини та її розумового розвитку. Із чистим довкіллям пов'язані еволюція та існування усіх інших представників органічного світу. Тому тільки збереження природного потенціалу біосфери може гарантувати подальший економічний прогрес і оптимальний розвиток сучасного суспільства.

Суперечності між потребами суспільства і можливостями навколишнього середовища компенсували збитки, завдані йому втручанням людини в природу, що набуває у наш час усе більшої гостроти та актуальності. Природа сама по собі вже не в змозі нейтралізувати результати господарсько-економічної діяльності людини і суспільства.

У наш час стає актуальним гармонійне поєднання інтересів суспільства і природи. Для досягнення цієї мети потрібно на науковій основі цілеспрямовано скеровувати вплив техносфери на біосферу в напрямі їх гармонійного співіснування.

Метою цього дослідження є розгляд, вивчення та аналіз процесів соціально-екологічного розвитку Західного регіону України внаслідок посилення негативного антропогенного впливу суспільства на природу у 1990-х рр.

Із мети випливають конкретні завдання: вивчення регіональних екологічних проблем, соціально-екологічного розвитку краю; описати та проаналізувати проблеми, пов'язані із нераціональним використанням природних ресурсів, встановити форми, методи діяльності місцевих державних органів влади, господарських структур, щодо охорони природного довкілля краю; порівняти радянську систему управління із сучасною у підході та вирішенні екологічних проблем.

Предмет дослідження – конкретні форми техногенного впливу на довкілля у регіоні, з'ясування причин і розуміння суті соціально-екологічних процесів.